

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ ЯК ІДЕОЛОГ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ

Розглянуто геополітичні дослідження Степана Рудницького в контексті ідеології націоналізму. Автор аналізує його погляди щодо прагнення українського народу до свободи суспільного буття та вільного розвитку.

Oksana Rudakevych. Stephan Rudnyts'kyi as ideologist of Ukrainian nationalism. *The geopolitic scientific researches of Stepan Rudnyts'kyi in the context of ideology of nationalism has been investigated. The author analyses his opinions on the aspiration of Ukrainian nation for liberty of social being and independent progress.*

Історія засвідчує, що кожна національна спільнота прагне до самостійного функціонування та безпосередньої участі у цивілізаційному розвитку. Не є винятком з цього правила й Україна. Більше п'ятнадцяти років триває в нашій державі процес націотворення, який через об'єктивні та суб'єктивні фактори є доволі складним. Це зумовило значне підвищення інтересу до вивчення закономірностей етногенезу українців.

Сьогодні в наукових колах ведуться дискусії щодо моделі нашого державотворення. Націотворчі процеси зводяться до двох варіантів: 1) пошук нової надетнічної політичної культури (політична нація), 2) будівництво держави потребує національно-культурної та політичної однорідності (етнічна нація). Отож, така специфіка сучасних державотворчих процесів вимагає пошуку дороговказу, котрий би дав можливість в даних умовах знайти найбільш органічне рішення. Саме тому надзвичайно важливим є дослідження феномену націоналізму.

Європа від античних часів розривалася як культурна цілісність, породивши поняття націоналізму як самоусвідомлення та самоорганізацію. У кожній державі континенту (французькій, іспанській, німецькій, італійській, чеській, польській тощо) існували свої моделі націостановлення. Феномен нації і національної свідомості досліджували Ернест Ренан, Лорд Актон, Фрідріх Майнеке, Ернест Гелнер, Джон Гаттісон, Ентоні Д. Сміт, Карл Дойч, Петер Альтер, Анджей Валіцький, Мирослав Грох та інші.

Різноманіття теоретичних досліджень даної проблематики у світовому суспільствознавстві спонукає до осмислення традицій свого національного буття. Вітчизняна наукова думка з цих питань представлена доволі значним доробком, створеним у різний час як на власне українських землях, так і в українській діаспорі. Розглядаючи основні етапи становлення нації, представники діаспори (Ю. Васисян, Ю. Охримович, О. Бочковський, П. Ребет, Ю. Липа, М. Сосновський, І. Мірчук, І. Лисяк-Рудницький, Р. Шпорлюк) поряд із прагненням до незалежного існування називали необхідність усвідомлення своєї єдності. На нестачі такої умови розвитку української нації, як наявність в колах інтелігенції високого рівня національної та політичної свідомості, наголошували свого часу В. Липинський, М. Забаревський, І. Франко, С. Рудницький, Д. Донцов, М. Шлемкевич та інші. Із сучасних українських

науковців проблеми нації та націоналізму досліджують О. Забужко, В. Лісовий, О. Проценко, Г. Касьянов, Я. Грицак, М. Розумний, А. Астаф'єв та інші. Дослідники довели, що універсальними вимірами людського самопізнання в новоевропейській культурі є поняття історії та духовної культури етнічної спільноти.

Націоналізм як одне з найбільш яскравих породжень нашої епохи, з одного боку, є цілісним суспільно-історичним феноменом, а з іншого, демонструє різноманітність своїх виявів, зумовлених у кожному випадку відповідними соціально-культурними чинниками. У західноєвропейській суспільній думці термін “націоналізм” вживається для позначення будь-якого свідомого прагнення до національного самовизначення. “Коли говорять про ХІХ ст. як про “епоху націоналізму”, то слово “націоналізм” застосовують у широкому значенні, тобто ідеології, спрямованій на утвердження націй та національних держав” [5, с. 14].

Проаналізувавши наявні в сучасній науці підходи до типології і класифікації націоналізму, стверджуємо, що класичними в сучасній націології є типології, запропоновані Г. Коном — типологія з поділом націй на східні та західні, К. Гейзом — типологія, оперта на ідеологічну генеалогію, що передбачає поділ на гуманістичний, якобінський традиційний, ліберальний, та інтегральний націоналізми, та Фрідріхом Майнеке — концепція культурних і державних націй. Органічним продовженням останньої є концепція Мирослава Гроха, який проаналізував тип культурного націоналізму, що проходить три стадії становлення: академічну, просвітницько-патріотичну і завершальну (створення держави).

Найбільш відомою в наукових колах України (завдяки О. Забужко) є схема націогенезу східних або культурних націй, який включає три етапи:

“А” — інтелектуальний етап націоналізму: національна спільнота виокремлюється як предмет наукового дослідження. Представники інтелектуальної еліти науковим шляхом обґрунтовують ідентичність нації на основі з'ясування самобутніх етнічних ознак;

“В” — культурницький етап націоналізму: виразниками та носіями “національної ідеї” стають широкі кола інтелігенції (літератори, музиканти, діячі освіти, журналісти). Таким чином, сформоване

попереднім етапом уявлення про національну окремішність знаходить широке коло прихильників. Засобами художньої творчості, літератури ця ідея, виходячи за межі кола інтелігенції, прищеплюється народові;

“С” — етап політичного націоналізму: національна свідомість народу, будучи достатньо сформованою, набуває значного поширення, розпочинається масовий рух за політичні права нації. Характерний створенням політичних партій, котрі визначають себе націоналістичними.

“Малі народи” — ті, що не посідали ні власного адміністративно визначеного політичного утворення, ні сильної й неперервної професійно-культурної традиції в рідній мові, ні ... повної виробленої соціально-класової структури, власного правлячого класу, — вони мусіли послідовно переходити через етапи “А”, “В”, “С” [1, с. 44]. Культурницький націоналізм є характерним для “недержавних в ХІХ ст.” народів Європи (слов’янських зокрема).

Модель українського націоналізму вирізняється дещо збільшеним етапом “В”, коли єдиним чинником національного самоусвідомлення була культура (хоча і цей етап потрібно розглядати як еволюційний процес). Саме так виникла зацікавленість культурною окремішністю, що є свідченням самобутнього духовного життя народу. Аналізуючи культурницький етап українського націоналізму, можемо помітити вплив німецького етнографічного та італійського революційного романтизму, а також чеську та словацьку модель державності з етнографічною особістю народу (тяглість та спадкоємність державницьких і етнографічних традицій). Важливим є також вплив польського та російського месіанізмів, що розцінюються як протидія та водночас активізуюча сила.

Значний внесок у теоретичне обґрунтування основ українського націоналізму зробив своїми працями академік Степан Львович Рудницький (1877–1937). Учень Михайла Грушевського, вчений-енциклопедист у сфері природничих і гуманітарних наук, професор С. Рудницький є фундатором української наукової географії та географії України. Дослідник наукового доробку видатного українознавця професор Олег Шаблій стверджує, що “заслугою С. Рудницького є передусім те, що він всебічно обґрунтував роль географічного фактора у становленні і розвитку української державності” [6, с. 6]. Ще на початку ХХ століття вчений довів, що Україна має всі умови стати не лише великою державою Європи, а й цілого світу. З погляду географії, культурології, історії він науково обґрунтував істину: Україна — це давній народ з самобутньою історією, культурою, мовою, територією. Те, що цей народ не має своєї державності, — це “ганебна пляма на тілі всього роду людського” [6, с. 6].

С. Рудницький у газетних публікаціях, наукових монографіях, підручниках для вищої і народної шкіл, дипломатичних документах (як радник уряду ЗУНР) здійснив географічний, геополітичний “вивід прав” українського народу. У праці “Чому ми хочемо самостійної України?” автор дав науково обґрунтовану відповідь на це питання. “Лиш на самостійній Україні зможе український народ перемінитися з

темної злиденної маси у свідому, поступову [модерну. — *О. Р.*], культурну націю та розвинути всі великі засоби рідної землі” [6, с. 88]. “Самостійність і тільки самостійність робить українців правдивими господарями на своїй землі...” [6, с. 89]. Таким чином, С. Рудницький відкинув будь-які інші варіанти вирішення українського питання. Він вважав, що “для всіх українців повинна бути цілковита державна самостійність України одинокою наконечною ціллю...”, бо ні автономія, ні федеративна частина не зможе дати народові “найповніших умов для національного та суспільно-політичного розвитку” [6, с. 89]. На питання “Якої нам треба самостійної України?” Рудницький дає таку відповідь, де центральною тезою звучить беззаперечне: “Український нарід має бути дійсним господарем на своїй землі... Ми визнаємо чужинцям, що живуть, між нами право на свободний розвиток, але володіти Україною мають тільки українці” [6, с. 89].

Автор обґрунтував фундаментальні принципи побудови держави як основи політичної структури людської організації: принцип “єдинодержавія”, який був реалізований у так званих “мозаїкових” країнах — Австро-Угорщині, Росії, “класовий” принцип, що став основним при формуванні Радянського Союзу, та принцип “національний”. Рудницький вважав, що визначальним у державному будівництві має бути саме національний принцип, а всі інші суперечать загально визнаному положенню про право націй на самовизначення. “Домагання українців на самостійну національну державу не є ніякою локсусовою забаганкою якогось шовіністичного націоналізму, а гіркою konieczністю [необхідністю. — *О. Р.*]... Без української державності, поділені на чотири сусідні держави, мусіли б сорок мільйонів українців підпасти культурній смерті” [7, с. 144].

У праці “Українська справа зі становища політичної географії” вчений розглядає Україну як частку Європи, невідому для інших її держав. Автор висловлює політико-географічні аргументи, які якнайкраще описують самобутній народ та його територію на південному сході Європи. Аналізуючи історичний розвиток українських земель та вплив на нього їх географічного положення, С. Рудницький стверджує, що позитивна розв’язка українського питання, тобто утворення української національної держави в етнографічних межах, є розв’язанням останнього великого національного питання в Європі. “Коли поляки, чехи, югослав’яни дістали свої національні держави, то є справою елементарного почуття справедливості... Велике слово “самовизначення всіх народів” мусить відноситися також і до українців... Українці чисельніші, як усі ті народи разом узяті, мають більшу від там тих усіх разом територію, й культурою ніяк не нижчі, тож повинні мати “свою національну державність” [7, с. 142].

На захист українського питання автор приводить думки шведського вченого Р. Челлена, котрий висловив три типи “промахів” (несправедливості) щодо національного принципу:

тип А — нація має єдність, та не має свободи. Вона об’єднана в одній державі, яка однак не є її національною державою (наприклад, чехи в Австрії);

тип Б — нація має частково свободу, та не має єдності. Частина її має свою національну державу, а інша підлягає владі інших держав (наприклад, італійці та румуни в Австро-Угорщині);

тип В — нація не має ні єдності, ні свободи. Вона розташована в різних державах. Цей стан Челлен назвав "найбільшим огріхом проти національного принципу". С. Рудницький з гиркотою визнає, що "тепер по світовій війні в такому положенні є в Європі тільки одна, четверта по величині нація — українська" [7, с. 141]. Однак пізніше впевнено заявляє, що коли українці не дали себе знищити будучи етнографічною масою, то тепер, коли розвинулася в XIX ст. українська національна ідея, асиміляція українців є пустим та небезпечним божевільям.

Підсумком пошуків вирішення проблем українського державотворення є праця "До основ українського націоналізму". Автор вважає, що саме націоналізм є світоглядною та організаційно-практичною основою розвитку кожного народу, — не лише українського. "Націоналізм — це спрямування думок, слів чи діл одиниці або гурту в той напрямок, у якому йде надійний, корисний розвиток нації, до котрої дана одиниця чи гурт належить" [8, с. 276].

Вчений аналізує, чому Україна на початку XX ст. опинилася у такому тяжкому становищі і однозначно констатує, що причиною цього є нестача національної свідомості української інтелігенції. "Український народ має право вимагати від своєї інтелігенції, щоб

вона бодай не грішила ігнорациєю в справі рідного краю" і далі: "В кого рідний край — тільки загальне теоретичне поняття, той ніколи не зможе як слід служити рідному народові" [8, с. 292, 295]. Щоб виправити становище, С. Рудницький пропонує такий вихід: по-перше, потрібно підняти рівень освіти української інтелігенції; по-друге, для того, щоб підняти національну свідомість народу, потрібно з'ясувати та пояснити суть українського націоналізму. І зауважує: "Вже не для чужинців, а для нас самих" [8, с. 274]. Здоровий націоналізм — так званий "націоналізм модерного культурного народу" — він протиставляє міщанському (шароварному) націоналізму, шовінізму та "універсалізму" (до яких відносить марксистський фундаменталізм). "Модерний націоналізм вказуватиме народам, як найкраще їм жити, щоб бути здоровими, сильними та довговічними" [8, с. 283]. Як бачимо, нема тут зневаги до інших народів та націй, більше того, кожен народ вважається рівно вартісним здобутком природи та історії. Метою українського новітнього націоналізму С. Рудницький вважає "побудову й укріплення української національної держави на всіх землях, що суцільно заселені українським народом" [8, с. 330].

Як політичний заповіт звучать слова С. Рудницького: "Всі українці повинні собі з'ясувати, що дійсний новітній націоналізм — це не партійна справа, потрібно зрозуміти, що національно повинні думати й стреміти всі українці, без різниці партій: від анархістів і комуністів до крайніх правих" [8, с. 346].

Література

1. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. — К., 1993.
2. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму. — К., 1999.
3. Лісовий В. Культура — ідеологія — політика. — К., 1997.
4. Лисяк-Рудницький І. Між історією й політикою: Статті до історії та критики української соціально-політичної думки. — Мюнхен, 1973.
5. Націоналізм. Антологія. — К., 2000.
6. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Упорядник та автор передмови О. І. Шаблій. — Львів, 1994.
7. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії // Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? — Львів, 1994. — С. 94-208.
8. Рудницький С. До основ українського націоналізму // Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? — Львів, 1994. — С. 272-348.
9. Сміт Е. Національна ідентичність. — К., 1994.
10. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм: Карл Маркс проти Фрідріха Ліста. — К., 1998.
11. Hroch M. How Much Does Nation Formation Depend on Nationalism? // East European politics and societies — Winter, 1990, — Vol. 4 — № 1.
12. Kohn H. The idea of Nationalism. Study of its Origins and Background. — New York, 1946.
13. Walicki A. Trzy patriotyzmy. Trzy tradycje polskiego patriotyzmu i ich znaczenie wspolczesne. — Warszawa, 1991.